

Катерина Онищук

КОРЮКІВСЬКА ТРАГЕДІЯ: ЯК ВИЖИЛИ ЖИВИ?

У статті здійснено спробу аналізу способів порятунку цивільного населення в м. Корюківка 1–2 березня 1943 р. під час наймасштабнішої нацистської каральної операції в історії Другої світової війни. Аналіз зроблений винятково на спогадах очевидців.

Ключові слова: Друга світова війна, Корюківська трагедія, цивільне населення.

Страхітливі образи Корюківської трагедії стали добре відомі науковцям завдяки численним спогадам очевидців і документальним матеріалам. На сьогодні працівниками Корюківського історичного музею зібрано більше 150 свідчень очевидців, які відображають усю безодню людської жорстокості й ницості. Після десятиліть напівзабуття дослідники продовжують встановлювати причини, масштаби й виконавців каральної операції в Корюківці. Однак, малопомітними на цьому фоні залишаються ті мешканці Корюківки, яким вдалося врятуватися 1–2 березня 1943 р. Тож метою даного дослідження є аналіз способів порятунку цивільного населення під час нацистської каральної операції в Корюківці.

Точна кількість жертв Корюківської трагедії ніколи не буде порахована. На сьогодні фігурує цифра 7 тисяч осіб різного віку – від немовлят до німечих старих¹. Подібним чином ніколи не буде встановлено точну кількість тих, кому вдалося врятуватися. Єдине, що можемо сказати з певністю: люди, які вижили – справжні щасливці, оскільки нацистська каральна машина була чітко відрегульована. Населений пункт оточувався, його мешканців заганяли у хати, громадські будівлі й там розстрілювали. Насамкінець усе це підпалювали. У свідченнях корюківчанки Мотчаної Ніни Омелянівни, 1922 р. н., читаємо: «За убийцями шли поджигатели. Они обливали дома керосином и поджигали. А если кто-то выползал из дома раненый или волей случая остался в живых – бросали в огонь или загоняли в горящие дома»². З початком каральної операції багато людей навіть не робили спроб утекти, адже карателі робили все для того, щоб не сіяти паніку. У спогадах Стельмаха Бориса Олексійовича, 1932 р. н., читаємо: «Там під лісом жила материна сестра Євгенія Дмитрівна (дівоче прізвище Тройна) з 5 дітьми. Ми із сусідами стоїмо й бачимо, що загоряється її хата. Сусіди судачать, що то запалили за зв'язок з партизанами, бо ж хата під лісом. Знов горить хата. Вирішили, що там живуть комуністи. Хати всі підряд не горіли»³. Інші почали втікати, але на півдорозі поверталися за худобою чи цінними речами і тут уже їх наздоганяла смерть. Так, літні люди – Менський Кирило Максимович і Варвара Іванівна втікали на возі. Чоловік помітив, що серед речей немає його улюбленого самовара, повернувся до хати. Їх помітили й розстріляли⁴.

Усе ж таки певній частині жителів Корюківки вдалося врятуватися. Нами було проаналізовано 141 свідчення про порятунок під час Корюківської трагедії. Спираючись на це, вдалося встановити, що 1 березня з невідомих причин каральною операцією не була охоплена частина вул. Шевченка від повороту на вул. К. Маркса до мосту біля ДТСААФ та частина вул. Кірова. Люди, які мешкали тут, почали евакуюватися з

1 Корюківська трагедія 1943 року: усна історія. Збірник документів і матеріалів. Упоряд.: Л.О.Бабич, С.В. Бутко; відп. ред. С.М. Горобець. Чернігів, 2018. С. 9.

2 Там само. С. 86.

3 Там само. С. 18.

4 Там само. С. 155.

настанням темряви або вже 2 березня. Один із свідків згадує «2 березня оцеплення вже не було. Ніхто нікуди не тікає. Сидимо і ждемо. І тільки коли почала горіти хата на уголку ... усіх як прорвало. ... Маса людей рвонула на Наумівку. Це було в обід. Усе покидали. Ніхто нічого не замикав»^{5 6}.

1 березня в Корюківці вдалося врятуватися певній кількості чоловіків, оскільки рідні ховали їх на горищах, у підвалах тощо, вважаючи, що будуть переслідувати лише осіб чоловічої статі⁷.

Рятівним місцем для корюківців 1 березня 1943 р. стали болота, які на той час були на території міста. Зокрема, це Ракове болото, Гапонове болото, болото за сучасною автостанцією, а також місцевість під назвою Гришкин груд і так званий луг. Тетяна Яхеєва до 75 роковин Корюківської трагедії опублікувала в мережі Інтернет спогади своєї бабусі Костюк Харитини Степанівни, 1895 р. н., у яких розповідає про цей луг – болотисту й кущувату місцевість навколо струмка, що протікає в районі сучасної Корюківської районної лікарні. «Луг (я вживаю саме це слово, так він називався, той реліктовий луг навколо струмка, який місцями дожив до наших днів) був дуже болотистим, якщо повесні йти по ньому, земля аж дихала, крім того, його місцями заливало талими водами. Карателі побоялися туди йти, лише прострілювали його з автоматів. Марія (невістка Харитини Костюк. – **Авт.**) трохи піднялася, коли почалися пожежі, щоб подивитися, що горить, її хустку, напнуту «хаткою», пробила автоматна черга. Так вони провели, напівлежачи у тому болотистому лузі, три дні, поки все не стихло»⁸. Титенко Ганна Андріївна, 1929 р. н., згадує про інший подібний прихисток: «Ми ховались у болоті, де тепер парк за автостанцією. Вирішили, що німці в болото не полізуть»⁹. Щонайменше дві жінки 1 березня 1943 р., переховуючись від карателів у болоті, народили своїх дітей. Одна з них, Корюка Наталя Ісаківна – у Гапоновому болоті¹⁰. У свідченнях ми зустрічаємо й таке «І рівчак додали, і сніги, аж поки не дісталися кущів. Попадали мокрі в сніг, лежимо. Уже й не холодно і нічого не болить... Лежали ми до вечора в чагарнику, мокрий одяг на нас замерз»¹¹. Більшість з таких свідків потім дивувалися, як вони змогли й змерзлі не захворіли в ті дні, не застудилися¹².

Невеликі групи людей переховувалися й у промислових приміщеннях – ковбасні, лісопилці, цукровому заводі^{13 14}. Рятуючи своє життя та життя своїх близьких, люди використовували все: туалети, великі паливні баки, штабелі дров, купи гною, снігові замети, могильні ями тощо. Так, наприклад, Дарія Стельмах з трьома дітьми переховувалася на кладовищі у викопаній для покійника ямі¹⁵.

Свято-Вознесенська церква могла стати рятівним місцем для багатьох корюківців, однак стала такою лише для кількох сімей, які зранку 2 березня вирішили не повертатися до церкви, а втекли з Корюківки^{16 17 18}.

Мешканці крайніх вулиць втікали в ліс. Стельмах Ганни Данилівни, 1928 р. н., свідчить: «У лісі були люди з дітьми, з коровами. Корови їсти хочуть, мукають. А люди

5 Там само. С. 118.

6 Мотчана Н. Жаккі березневі дні // Маяк, 25 лютого 2006 р. С. 5.

7 КІМ, КН № 3025, у № 226.

8 Про трагедію Корюківки розповідає Тетяна Яхеєва. URL : <http://www.zrada.today/prognozii-dumki/nerozozoro/pro-tragediyu-koryukivki-rozprovidaie-tetyana-yaheieva>

9 Корюківська трагедія 1943 року: усна історія. Збірник документів і матеріалів. Упоряд.: Л.О.Бабич, С.В. Бутко; відп. ред. С.М. Горобець. Чернігів, 2018. С. 134.

10 Шматок З. Два дні народження Валентина Карюки // Маяк, 2 квітня 2017 р. С. 6.

11 Суровець О. Коли все горіло навкруги // Маяк, 27 лютого 1999 р. С. 2.

12 Павленко С. Корюківка у смертельному вогні // Голос України, №36 (5536), 22 лютого 2013 р. С. 7.

13 КІМ КН № 2902, у № 207

14 Божок В. Зустрічі, які не забуваються... // Маяк, 7 березня 2009 р. С. 8.

15 Костюк Г. Пам'ятайте це люди! // Маяк, 1 березня 1980 р. С. 4.

16 16. Пушкаренко К. Чорний день // Маяк, № 133 (6759), 05.11. 1989 р. С. 3.

17 Корюківська трагедія 1943 року: усна історія. Збірник документів і матеріалів. Упоряд.: Л.О.Бабич, С.В. Бутко; відп. ред. С.М. Горобець. Чернігів, 2018. С. 63.

18 Там само. С. 161.

боялись, що німці знайдуть, морди коровам позав'язували, щоб не мукали»¹⁹. Подібним місцем порятунку для корюківців став хутір Дротянка. Про це згадує Титенко Марія Яківна, 1932 р. н.: «Пішли ховатися на хутір Дротянку (місце у лісі в сторону Майорського. Стояло тоді усього три хати). Там стільки людей було, що ніде було навіть стати. І люди, і корови. Усі бігли туди з речами й тваринами»²⁰. Певною мірою ці втечі стали можливими й завдяки диму від палаючих будинків. Про це у своїх спогадах згадує Валентин Васильович Макаренко, 1935 р. н.: «Многим, в том числі маме, тете Паше и Людмиле повезло. ... Дело в том, что каратели расставили свои посты по всем дорогам, выходящим из Корюковки. На полях, лежавших между дорогами, было очень заснежено и пусто. Никаких патрулей, засад, застав. Поля очень хорошо просматривались с дорог. Могли стрелять по убегающим. Но, на счастье убежавших, была оттепель, и дым от горящих хат не поднимался кверху, а стелился понизу, по заснеженной земле. Каратели просто не видели убегающих»²¹.

Рятувалися й люди, яким, здавалося, не буде порятунку. Так, серед жертв, розстріляних у ресторані, вдалося вижити лише п'ятьом – Горбочевська Ольга Павлівна, Самбурська Лідія, Афанасьєва Ксенія²², Римар Євген²³ і підліток Михайло Дерев'яно²⁴. Ці люди були поранені, залишилися живі й увечері вибралися з-під трупів. Діти, порятовані під час розстрілу по хатах, переважно були прикриті тілами своїх родичів або заховані ними²⁵.

Таким чином, аналізуючи лише 141 свідчення очевидців, можемо говорити про порятунок понад 500 корюківців. Звісно, їх було більше. Також за спогадами можемо визначити села, які прийняли найбільше втікачів, «погорільців», як у ті дні називали корюківців. У першу чергу, це села Тютюнниця – 10 свідчень, Наумівка – 10, Петрова Слобода – 8, Милейки – 7 та Лебіддя – 5. Також корюківці знаходили собі прихисток у таких населених пунктах як Лукавець – 4, Костючки – 2, Високе – 2.

Сусідні маловіддалені села Кугуки та Гуринівка майже не приймали біженців, оскільки їхні мешканці самі перебували в страху. Про це згадує свідок Мотчана Ніна Омелянівна, 1922 р. н.: «И так мы добрались до села Гуриновка. Стучали в несколько домов, чтобы нас пустили, измокших, промёрзших, обогреться, но никто так и не открыл. Мы двинулись дальше на хутор Лукавец. Там нас приютили, и мы заночевали. Как оказалось, с Гуриновки тоже население выбралось..., ибо думали, что их тоже будут убивать»²⁶. «Пропоную [йти] на Гуринівку. Там у мене знайомі. І в Гуринівці, і в Кугуках хати відчинені, без господарів. Лише біля одного двору побачили підводу, біля неї дідок метушиться, складає на неї домашній скарб», – свідчить Кравченко Онися²⁷.

Не зустрічаємо жодного свідчення про втечу в с. Маховики, очевидно через те, що через це село проходила дорога на м. Сновськ, звідки прибули карателі.

Поміж тим маємо 17 зворушливих свідчень про виконавців каральної операції або тих, хто співпрацював з окупаційною владою, проте все ж таки намагалися зберегти свою людяність і рятували корюківців. Ці люди пропускали втікачів крізь ланцюг²⁸, замість пострілів у жертв стріляли в стелю²⁹, встигли попередити когось³⁰ і навіть

19 Там само. С. 119.

20 Там само. С. 139.

21 КІМ КННДФ, № 4616.

22 Акт Чернігівської обласної комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників. ДАЧО, Ф.Р.-3013, Оп. 3, Спр. №7

23 Корюківська трагедія 1943 року: усна історія. Збірник документів і матеріалів. Упоряд.: Л.О.Бабич, С.В. Бутко; відп. ред. С.М. Горобець. Чернігів, 2018. С. 107.

24 КІМ КННДФ, № 3226.

25 Там само.

26 Корюківська трагедія 1943 року: усна історія. Збірник документів і матеріалів. Упоряд.: Л.О.Бабич, С.В. Бутко; відп. ред. С.М. Горобець. Чернігів, 2018. С. 87.

27 Кравченко О. Розповідаю усім // Маяк, 1 березня 1986 р. С. 4.

28 КІМ КННДФ, № 4580.

29 Корюківська трагедія 1943 року: усна історія. Збірник документів і матеріалів. Упоряд.: Л.О.Бабич, С.В. Бутко; відп. ред. С.М. Горобець. Чернігів, 2018. С. 141.

30 Там само. С. 36.

вивезти з палаючого містечка³¹. Це, звісно, жодним чином не «відбілює» карателів. З іншого боку, британський історик Норман Дейвіс стверджує, що ми дуже часто не усвідомлюємо, як тоталітарний режим своєю силою примушує кожного до того чи іншого ступеня співучасті. Невільників не можна судити за критеріями вільного суспільства³².

References

1. Koriukivska trahediia 1943 roku: usna istoriia. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. (2018). L. Babych, S. Butko; vidp. Red. S. Horobets. Chernihiv, Ukraine.
2. Motchana N. (2006). Zhakhki bereznevi dni // Maiak. Koriukivka, Ukraine.
3. KIM (Koriukivskiy istorichnyi muzei) KN № 3025, U № 226.
4. Pro trahediiu Koriukivky rozpovidaie Tetiana Yakheieva. URL : <http://www.zrada.today/prognozi-i-dumki/neprozorro/protragediyu-koryukivki-rozpovidaie-tetyana-yaheieva>
5. Shmatok Z. (2017). Dva dni narodzhennia Valentyna Kariuky // Maiak. Koriukivka, Ukraine.
6. Surovets O. (1999). Koly vse horilo navkruhy // Maiak. Koriukivka, Ukraine.
7. Pavlenko S. (2013). Koriukivka u smertelnomu vohni // Holos Ukrainy. Kyiv, Ukraine.
8. KIM (Koriukivskiy istorichnyi muzei) KN № 2902, U № 207
9. Bozhok V. (2009). Zustrichi, yaki ne zabuvaiutsia... // Maiak. Koriukivka, Ukraine.
10. Kostiuk H. (1980). Pamiataite tse liudy! // Maiak, Koriukivka, Ukraine.
11. Pushkarenko K. (1989) Chornyi den // Maiak. Koriukivka, USSR.
12. KIM (Koriukivskiy istorichnyi muzei) KNNDP № 4616.
13. Akt Chernihivskoi oblasnoi komisii po vstanovlenniu i rozsliduvanniu zlochyniv nimetsko-fashyistskykh zaharbnnykiv. DACHO fond № R-3013, opys №3, od.zb. №7
14. KIM (Koriukivskiy istorichnyi muzei) KNNDP № 3226.
15. Kravchenko O. (1986) Rozpovidaiu usim // Maiak, Koriukivka, USSR.
16. KIM (Koriukivskiy istorichnyi muzei) KNNDP № 4580.
17. Onyshchuk K. (2018) Kontr-admiral z Koriukivky // Maiak, Koriukivka, Ukraine.
18. Deivis, Norman. (2014) Yevropa: Istorii. Kyiv, Ukraine.

Онищук Катерина Вікторівна – молодший науковий співробітник Корюківського історичного музею (м. Корюківка, вул. Зарічна, 8), lozochka-ket@ukr.net.

Onyshchuk Katerina Viktorivna

Junior researcher of the Koryukivka Historical Museum (Koryukivka, Zarichna St., 8).

KORIUKIVKA TRAGEDY: HOW SURVIVED ALIVE?

The town of Koryukivka of the Chernihiv region was under Nazi occupation from September 5, 1941 until September 19, 1943. During this time the population of the town from 13 thousand people decreased to 4 thousand people. The main losses of the civilian population (about 7 thousand people) were the result of a punitive operation March 1-2, 9, 1943 – the largest in the history of the Second World War. An active research on this topic has been conducted only during the last ten years. Soviet historical science has tried to avoid this problem, given the causal links with the guerrilla movement of Chernihiv. After all, for the guerrilla raid on February 27, 1943, the occupying power of Koryukivka punished all its inhabitants. The Belarusian village Khatyn, instead of the Ukrainian Koryukivka, became the symbol of all burnt villages in the former Soviet Union.

After decades of half-forgottenness, researchers continue to determine the causes, scale and executors of punitive operation in Koryukivka. However, against this backdrop, the inhabitants of Koryukivka who managed to escape on March 1-2, 1943, remain less known. In this respect, an invaluable source for researchers are the memories of the eyewitnesses of

31 *Онищук К. Контр-адмірал з Корюківки // Маяк, 11 травня 2018 р. С. 10.*

32 *Дейвіс, Норман. Європа: Історія. Київ, 2014. С.1052.*

this tragedy. The author of this study analyzed 141 testimonies, which are stored in the funds of the Koryukivka Historical Museum.

Thus, according to preliminary estimates, on March 1-2, 1943, 500 inhabitants of Koryukivka were rescued. In this article an attempt is made to analyze the methods of their salvation. Among the main ones, one can distinguish a flight to the nearby forests, hiding in the swamps that were at that time in the city, shrubs, industrial facilities (sugar and sausage factories, sawmill), church, etc. Also, in the article there is a list of surrounding villages, which took the largest number of fugitives, as well as those villages that did not accept Koryukivka people. In addition, the author analyzed testimonies about the executors of punitive operations or those who cooperated with the occupation authorities, who nevertheless tried to preserve their humanity and rescued Koryukivka people. These people set free the fugitives through the chain, instead of shooting the victims shot at the ceiling, managed to warn someone and even take them out of the burning town.

Key words: *Second World War, Koryukivka tragedy, civilian population, rescue.*

Дата подання: 29.03.2019 р.

